

<https://doi.org/10.62837/2024.9.285>

AĞAYEVA FATMA ZAKİR QIZI
Bakı Dövlət Universitetinin
dissertantı

QLOBALİZASIYA DÖVRÜNDƏ NITQ ETİKETLƏRİNİN DİLLƏR ARASINDA TRANSFORMASIYASI

Qlobalizasiya, dünyanın müxtəlif mədəniyyətlərini, dillərini və insanlarını bir araya gətirən geniş bir prosesdir. Qlobalizasiya, iqtisadi, siyasi, mədəni və sosial sahələrdə dünya miqyasında qarşılıqlı əlaqələrin artmasıdır. Bu proses, informasiya texnologiyalarının inkişafı, beynəlxalq ticarət, miqrasiya və mədəni mübadilələrlə əlaqəlidir. Qlobalizasiya, mədəniyyətlərarası mübadiləni artırır. Qlobalizasiya, dünyadakı mədəniyyətlər, dillər və insan münasibətləri arasındakı sərhədləri aradan qaldıraraq, müxtəlif cəmiyyətlərin bir-biri ilə daha sıx əlaqələr qurmasına imkan tanıyır. Bu proses, nitq etiketi kimi dilin sosial aspektlərinə də təsir edir. Nitq etiketi, ünsiyyət zamanı istifadə olunan ifadə və davranış formalarıdır. Nitq etiketi, ünsiyyət zamanı insanların bir-birinə qarşılıqlı hörmət, nəzakət və diqqət göstərməsini təmin edən dil qaydalarıdır. Onlar eyni zamanda sosial münasibətləri, hətta bəzən cəmiyyətdəki iyerarxiyanı əks etdirir. Bu etiketlər həmçinin insanların sosial münasibətlərini tənzimləməyə və mədəni dəyərləri əks etdirməyə kömək edir. Bu dil aktları ünsiyyətin effektivliyini artırır, qarşılıqlı anlayışı təmin edir və insan münasibətlərini gücləndirir. Qlobalizasiya dövründə isə bu etikətlərin transformasiyası, müxtəlif mədəniyyətlər arasında anlaşmanı daha da asanlaşdırır. Dil, qlobalizasiya prosesinin mərkəzindədir. Dil, qlobalizasiya prosesində əhəmiyyətli bir rol oynayır. Qlobal mühitdə dillər arasında əlaqələrin artması, nitq etiketi kimi sosial davranışların transformasiyasına səbəb olur. Qloballaşma, dilin sosial və mədəni kontekstini dəyişdirərək nitq etikətlərinin də transformasiyasını meydana gətirmişdir. Dillərin bir-birinə təsiri, mədəniyyətin və sosial normaların paylaşılmasına imkan tanıyır. Fərqli dillərin bir-birinə təsiri fərqli mədəniyyətlərin qarşılıqlı təsiri, insani münasibətlərin, bununla da nitq etikətlərinin dəyişməsinə və yeni formaların yaranmasına səbəb olur. Bir dilin nitq etikətinin digər bir dilə inteqrasiya olunması, daha geniş mədəni anlayışın yaranmasına imkan tanıyır. Məsələn, fransız dilindəki mademoiselle sözünün Azərbaycan dilində bəzi hallarda gənc xanımlara edilən qeyri-rəsmi müraciət formasına çevrilməsi, hətta fransız dili və mədəniyyətinə bələd olmayan şəxslərin belə söhbətin nədən getdiyini anlaması həmin transformasiyanın nəticəsidir. Qlobal mühitdə, dilin dinamikası daha da artaraq, ünsiyyət formalarını dəyişdirir. Qlobalizasiya, insanların bir-biri ilə daha yaxınlaşmasına və daha dərin anlayışa sahib olmalarına imkan tanıyır. Qlobalizasiya dövründə yeni nitq etikətləri yaranmağa davam edərək fərqli mədəniyyətlərin bir-birinə daha da yaxınlaşmasına və daha açıq ünsiyyətin formalaşmasına imkan verir. Beynəlxalq ticarət və

müzakirələr də insanları fərqli mədəniyyətlər və dillərlə tanış edir. Bu mühitdə, nitq etiketlərinin mübadiləsi, daha açıq və səmərəli ünsiyyət üçün yeni imkanlar yaradır.

Qlobalizasiya dövründə nitq etiketlərinin transformasiyası, dilin yalnız qrammatik və leksik cəhətlərini deyil, eyni zamanda mədəniyyət və sosial normaların təsirini də əks etdirir. Fərqli dillərdəki nitq etiketi transformasiyası, insan münasibətlərini gücləndirir, ünsiyyətin daha səmərəli olmasına kömək edir. Bununla yanaşı, bu transformasiya, mədəniyyətlərin bir-birinə təsirini artırır və yeni formaların yaranmasına şərait yaradır. Qlobalizasiya, bəzən lokal dillərin itirilməsinə səbəb ola bilər. Qlobalizasiya dövründə, insanların sosial istəkləri dəyişir. Bu, nitq etiketlərinin transformasiyasını təsir edə bilər. Qlobalizasiya, yeni insani dəyərlərin yaranmasına səbəb ola bilər. Bu dəyərlər, insanlar arasında daha dərin anlayış və qarşılıqlı hörmətin formalaşmasına kömək edəcək. İnformasiya texnologiyalarının inkişafı da nitq etiketlərinin transformasiyasında əhəmiyyətli rol oynayır. Sosial şəbəkələr, onlayn platformalar və mobil tətbiqlər, insanlara müxtəlif dillərdə ünsiyyət qurmağa imkan verir. Bu mühitlərdə, dilin yeni formaları və nitq etiketləri sürətlə yayılır. İnformasiya texnologiyaları, qlobal mühitdə nitq etiketlərinin transformasiyasını sürətləndirir. Sosial media, onlayn forumlar və müxtəlif platformalar, insanlara fərqli dillərdə ünsiyyət qurmağa imkan verir. Bu da, nitq etiketlərinin bir-birinə inteqrasiyasını təmin edir. İnformasiya mühiti təkcə nitq etiketlərinə deyil, bir çox sosial normalara və düşüncə tərzinə də təsir edir. Nümunə üçün *mademoiselle* sözünə günümüzdə fransız cəmiyyətinin yaşamasına baxsaq, görə bilərik ki, fransızlar *madame* və *mademoiselle* olaraq ayırmaq əvəzinə, yalnız *madame* müraciət formasını istifadə etməyə üstünlük verirlər. Bunun əsaslandırılması isə qadınların sosial vəziyyətlərinin onların cəmiyyətdəki mövqeyinin müəyyənləşdirilməsində və insanların onlara qarşı münasibətlərinin formalaşmasında rol oynamasının etik dəyərlərdən uzaq olmasının göstəricisi olmasıdır. Bunun qarşığı olaraq, Azərbaycan dilində belə bir müraciət formasının olmamasına baxmayaraq, müəyyən dövr ərzində xüsusilə məktəb sənədləşmələrində cinsiyyət məsələlərində *qadın/kişi* əvəzinə *qız/oğlan* olaraq qeyd edilməsidir. Zaman keçdikcə bu anlayışlara eyni məntiqlə düzəliş edilərək *qadın/kişi* formaları gətirilmişdir. Bu dəyişikliklər və dəqiqləşdirmələri dolaylı yolla olsa da, informasiya mühitinin genişlənməsi ilə əlaqələndirmək olar. Qlobalizasiya dövründə dominant dillər texnologiyanın dili halına gəlib. Bu, müxtəlif dillər arasında texnoloji ifadələr kimi nitq etiketlərinin də transformasiyasına səbəb olur. Qlobalizasiya dövründə dillər arasında nitq etiketlərinin transformasiyası, terminlərin və ifadələrin mübadiləsi ilə müşayiət olunur. Məsələn: “Təşəkkür edirəm” ifadəsi, bir çox dillərdə olduğu kimi, fransız dilindən alınaraq “Merci” formasında istifadə edilir. Digər tərəfdən “Sağ ol” ifadəsi ingilis dilində “bye” kimi istifadə olunur və Azərbaycan da daxil olmaqla dünyanın bir çox ölkələrində xüsusən qeyri-rəsmi mühitdə və gənclər arasında sağollaşarkən “bye” istifadə olunur. Verilən nümunələr göstərir ki, qloballaşan dünyada dillər arasında belə transformasiyalar getdikcə daha sıx xarakter

daşıyır. Qlobal mühitdə yaranan yeni nitq etikətləri mədəniyyətlərarası səviyyədə təzahür edir. Bu yeni etikətlər, müxtəlif dillərdə qarşılıqlı anlaşmanı asanlaşdırır. Məsələn, “Xoş gəlmisiniz” və “Hello” kimi ifadələr təkcə ingilisdilli ölkələrdə deyil, fransızdilli mühitdə də geniş istifadə olunur və müxtəlif ölkələrdən olan insanların bir-birini asanlıqla anlamasına xidmət edir. Nitq etikətlərinin transformasiyası, mədəniyyətin yavaşması ilə sıx bağlıdır. Məsələn, bir mədəniyyətdə yaygın olan "salamlama" ritualı, digər bir mədəniyyətdə fərqli formalara malik ola bilər. Digər nümunəni isə sağollaşma etikətlərinə aid etmək olar. Xüsusilə rəsmi yazılı nitqdə fransızlar eyni məktubun sonunda *mes salutations distinguées* (ən xoş arzularım), *Je vous prie d'agréer, Monsieur, mes respectueuses et sincères salutations* (Cənab cənab, hörmətli və səmimi salamlarımı qəbul edin), *Cordialement* (Hörmətlə) kimi iki və ya üç etikətfadəsindən istifadə edirlərsə, Azərbaycan dilində adətən yalnız *Hörmətlə* ifadəsi ilə kifayətlənirlər. Bununla belə son zamanlarda Azərbaycan dilində də yazışmalara bəzi beynəlxalq etiket ifadələri əlavə edilsə də, həm fransız, həm də Azərbaycan dillərində ehtiyacdən artıq və ya əksik etiket ifadələrinin işlədilməsi məqsədi aşmış və mənfi mənada qiymətləndirilir. Qlobalizasiya, bu fərqliliklərin anlaşılmasına və yeni formaların yaranmasına imkan tanıyır. Nitq Etikətinin Transformasiyası cəmiyyətə də təsirsiz ötürmüşür. Nitq etikətinin transformasiyası, sosial münasibətlərin güclənməsinə səbəb olur. İnsanlar, fərqli mədəniyyətlərlə qarşılaşdıqca, daha tolerant və açıq fikirli olmağa başlayırlar. Eyni zamanda mədəniyyətlərin də transformasiyasına yol açır. Nitq etikətinin transformasiyası həmçinin dilin zənginləşməsinə səbəb olur. Yeni ifadələrin və terminlərin istifadəsi, dilin dinamikliyini artırır və mədəni mübadiləni gücləndirir. Qlobalizasiya dövründə nitq etikətlərinin transformasiyası, ünsiyyətin daha asan və səmərəli olmasına kömək edir. Müxtəlif dillərdəki insanlar, ortaq nitq etikətləri vasitəsilə daha yaxşı əlaqə qura bilərlər. Mədəniyyətlərin, eləcə də, nitq etikətlərinin bir dildən digərinə transformasiyası bəzən mədəniyyətlərin bir-birini inhisar etməsinə səbəb ola bilər. Bu, həmçinin bəzi hallarda lokal mədəniyyətlərin itirilməsinə və ya transformasiya olunmasına gətirib çıxara bilər. Belə hallarda, nitq etikətləri də öz əhəmiyyətini itirə bilər. Bütün bu məsələlər nəzərə alınaraq nitq etikətlərinin transformasiyası, bəzən sosial etirazlara səbəb olur. İnsanlar, öz dillərinin və mədəniyyətlərinin zəiflədiyini düşündüklərində, nitq etikətlərinin transformasiyasına etiraz edə bilərlər. Bu hallar xüsusilə yaxın dillər və ya ölkələr arasında gedən transformasiya nəticəsində baş verə bilər. Daha dominant dil və ya ölkə bu prosesdə hər zaman bir addım öndə hesab olunur. Bu, nitq etikətlərinin qorunmasına yönəlmiş mübarizələrə səbəb ola bilər.

Həmçinin qlobal mühitdə nitq etikəti məsələləri sosial həssasiyyətlə bağlıdır. Müxtəlif mədəniyyətlərdəki nitq etikətləri, insanlara qarşı olan münasibətləri dəyişdirə bilər. Bu, bəzən yanlış anlaşılmalara səbəb ola bilər. Məsələn fransız dilində təşəkkürə cavab olaraq “de rien” (heç nə deyil, dəyməz) və ya “je vous en prie” (buyurun) kimi ifadələr istifadə edilir, halbuki Azərbaycanda sadəcə “siz sağ olun”, “problem deyil” və ya “buyurun” kimi daha sadə ifadələr üstünlük təşkil edir.

Bu ifadələr arasında incə fərqlər yanlış anlaşılmalara səbəb ola bilər. Məsələn, "de rien" təvazökarlıq kimi görünə də, azərbaycanca "dəyməz" ifadəsi bir qədər qeyri-rəsmi səslənə bilər. Digər bir nümunə fransızlar arasında "la bise" (yanaqdan öpüşmə) ənənəvi salamlama formasıdır və dostlar arasında adi hal kimi qəbul edilir. Azərbaycanda isə bu kimi salamlama tərzini yalnız yaxın tanışlar arasında qəbul edilə bilər və daha rəsmi kontekstlərdə uyğunsuz hesab edilə bilər. Həmçinin, fransızca "bon matin" (sabahınız xeyir) və "bon soir" (axşamınız xeyir) ifadələri günün fərqli saatlarına görə istifadə edilsə də, Azərbaycanda da günün vaxtından asılı olaraq "sabahınız xeyir" və ya "axşamınız xeyir" ifadələri istifadə olunur, lakin bu daha çox qeyri-rəsmi mənə kəsb edir. Fransız dilindəki "bonjour" ifadəsinə isə ümumi olaraq "salam" hər kəsə və hər münasibətə uyğun ola bilər. Mədəniyyətə xas təvazökarlıq və hörmət anlayışları arasındakı fərqlərdən də irəli gələn anlaşılmazlıqlar da mümkün ola bilər. Fransız mədəniyyətində insanlar öz fikirlərini açıq və bəzən də birbaşa ifadə etməyə meyllidir. Bu isə Azərbaycanda bəzən "sərt" və ya "hörmətsiz" olaraq başa düşülə bilər. Məsələn, fransızlar çox vaxt müzakirələrdə öz fikirlərini açıqca bildirir və bu, təbii qarşılıdır. Azərbaycanda isə dolayısı yolla danışmaq, xüsusi ilə rəsmi ünsiyyətdə, daha məqbul hesab edilə bilər. Bu ünsiyyət tərzləri arasındakı fərqlər yanlış anlaşılmalara, hətta ünsiyyətin pozulmasına səbəb ola bilər. Bundan başqa müəyyən nitq etiketlərinin olmaması və ya fərqli anlamda istifadəsi ünsiyyətdə çətinliklər yarada bilər. Məsələn Fransız dilində "félicitations" (təbriklər) ifadəsi çox hallarda istifadə olunsada, Azərbaycanda daha xüsusi vəziyyətlərdə və ya rəsmi tədbirlərdə istifadə edilə bilər. Bunun əksinə olaraq, Azərbaycan mədəniyyətində sıx istifadə olunan müəyyən nitq etiketləri Fransız mədəniyyətində geniş yayılmaya bilər. Nümunə olaraq Azərbaycan dilində "Yorulmayasınız" və ya "həmişə təmizlikdə" ifadələrinin fransız dilində tam qarşılığı mövcud deyil və bu da tarixi və mədəni fərqlərlə əlaqədardır. Fransız mədəniyyətində şəxsi məkan və özəl həyatın toxunulmazlığına böyük önəm verilir və insanlar bu mövzuda daha həssasdırlar. Azərbaycanda isə ailə, şəxsi həyat və ya şəxsi məlumatlar haqqında soruşmaq adi haldır və dostluğun bir hissəsi kimi qəbul edilir. Fransız mədəniyyətində isə bu kimi suallar daha rəsmi və ya distant münasibətlərdə müdaxilə kimi qəbul edilə bilər. Bu fərq, xüsusilə yaxınlıq ifadə etmək istəyən azərbaycanlılar üçün səhv başa düşülməyə səbəb ola bilər. Fransızlar tez-tez "c'est super" (superdir), "c'est génial" (ələdir) kimi emosional ifadələrdən istifadə edir və bu ifadələr gündəlik ünsiyyətdə yayğındır. Azərbaycanda isə bu kimi emosional nitq etiketləri nadir hallarda istifadə olunur və daha rəsmi, ölçülü ifadələrə üstünlük verilir. Bu fərqlilik də bəzən fransız tərəfin çox həvəsli və ya emosional görünməsinə, azərbaycanlı tərəfin isə daha soyuq və rəsmi təsir bağışlamasına səbəb ola bilər. Hətta bir çox hallarda fransız müəllimlərin özlərinə "sən" deyər müraciət edilməsinə üstünlük verirlər və bu onların öyrənmə ilə arasındakı məsafəni götürməyə xidmət edir. Qarşılığında azərbaycanlı müəllimlər bunu hörmətsizlik olaraq qəbul edirlər və ümumiyyətlə müəllimə, öyrədənə xüsusi hörmət Şərq mədəniyyətinə xas bir

ünsürdür. Bu fərqlər, xüsusən işgüzar ünsiyyətdə səhv anlaşımlara yol açmağa bilər. Nəticə etibarilə Azərbaycan və fransız dillərində nitq etiketlərinin transformasiyası zamanı ortaya çıxan yanlış anlaşılımlar əsasən mədəniyyət, rəsmi və qeyri-rəsmi ünsiyyət formaları və şəxsi münasibətlər arasındakı fərqlərdən qaynaqlanır. Bu cür yanlış anlaşılımları azaltmaq üçün hər iki tərəf qarşı tərəfin mədəniyyətinə və dil xüsusiyyətlərinə hörmətlə yanaşmalı, uyğunlaşdırılmış və daha universal nitq etiketləri istifadə etməlidir. Qlobalizasiya, ədəbi dildə yeni üslub və ifadələrin yaranmasına kömək edir. Bu, dilin dinamikliyini artıraraq, yeni nitq etiketlərinin formalaşmasına səbəb olur. Qlobalizasiya nitq etiketlərinin mədəniyyətlərarası mübadiləsinə və yenilənməsinə təsir göstərərək, ünsiyyət qaydalarını universal və beynəlxalq səviyyədə genişləndirir. Bu prosesin müsbət tərəfi odur ki, insanlar arasındakı ünsiyyətdə bir sıra universal qaydalar yaranır, fərqli dillər arasında anlaşma asanlaşır. Nitq etiketlərinin transformasiyası, bəzən mədəniyyətlərin bir-birini inhisar etməsinə və bəzi yerli etiketlərin itmə riski də mövcuddur gətirib çıxarır. Bu, bəzən nitq etiketi kimi lokal ifadələrin unudulmasına səbəb ola bilər. Qlobalizasiya nəticəsində nitq etiketləri daha rəngarəng, ancaq eyni zamanda daha universal hala gəlir və yeni sosial vəziyyətlərə uyğun şəkildə adaptasiya edilir. Qlobalizasiya dövründə nitq etiketlərinin transformasiyası, dilin dinamikliyini artıraraq, müxtəlif mədəniyyətlər arasında anlaşmanı daha da asanlaşdırır. Bu proses, yeni ifadələrin yaranması, mədəniyyətlərarası anlayışın artması və sosial münasibətlərin güclənməsi kimi müsbət təsirlər yaradır. Nitq etiketi transformasiyası, insanların bir-birini daha yaxşı anlamaq və qarşılıqlı hörməti artırmaq imkanı tanıyır. Nəticədə, qlobalizasiya dövründə nitq etiketi, insanlar arasında müsbət münasibətlərin formalaşmasına və dil zənginliyinin artmasına xidmət edir.

Ağayeva Fatma Zakir qızı

**Qlobalizasiya Dövründə Nitq Etikətlərinin Dillər Arasında
Transformasiyası**

Xülasə

Qlobalizasiya, müxtəlif mədəniyyətlər, dillər və insanlar arasında daha sıx qarşılıqlı əlaqələr yaradır. Bu proses nitq etiketlərinin transformasiyasına səbəb olur. Nitq etiketi, insan münasibətlərini tənzimləyən və sosial normaqları əks etdirən dil formalarıdır. Lakin bu transformasiyanın çox zaman müsbət, bəzən də mənfi nəticələri də olur. Məqalədə cəmiyyətdə baş verən müxtəlif hadisələrin, xüsusilə də qlobalizasiya prosesinin ümumilikdə dilə, xüsusilə də nitq etiketlərinin dillər arasındakı transformasiyası məsələlərinə toxunulmuşdur.

Agayeva Fatma Zakir gizi

**The Transformation of Speech Etiquette Between Languages in the Era of
Globalization**

Abstract

Globalization creates closer interactions between diverse cultures, languages, and people. This process leads to the transformation of speech etiquette. Speech etiquette refers to linguistic forms that regulate human relationships and reflect social norms. However, these transformations often have positive outcomes and, at times, negative consequences. This article addresses various events occurring in society, particularly the impact of globalization on language as a whole, and focuses specifically on the transformation of speech etiquette between languages.

Агаева Фатма Закировна

**Трансформация речевого этикета между языками в эпоху глобализации
Резюме**

Глобализация создает более тесные взаимодействия между различными культурами, языками и народами. Этот процесс приводит к трансформации речевого этикета. Речевой этикет — это языковые формы, регулирующие человеческие отношения и отражающие социальные нормы. Однако такие трансформации часто имеют как положительные, так и, в некоторых случаях, отрицательные последствия. В статье рассматриваются различные события в обществе, в частности влияние глобализации на язык в целом, а также уделено особое внимание трансформации речевого этикета между языками.

Ədəbiyyat siyahısı

1. BROWN, P. ET LEVINSON, S.-C., Politeness, Cambridge 1987
2. La Linguistique fondée sur l'usage : parcours critique Dominique Legallois *Jacques François*
3. Матько И. Д., Module II La préhistoire de la langue française : le latin vulgaire (IIIe – Ve ss. de notre ère). [Version en ligne ; URL : < http://ebooks.grsu.by/history_french_lang/module-ii-la-prehistoire-de-la-langue-franaise-le-latin-vulgaire-iiie-ve-ss-de-notre-re.htm > ; visité le 10-09-2015].
4. Vəliyulla Cəfərov, Diplomantik etiket və nitq mədəniyyəti, AzTU mətbəəsi, Bakı-2009
5. Fikrət Şiriyev, Azərbaycan dilinin nitq mədəniyyəti və Ritorika, Nurlar, Bakı-2014
6. https://www.lefigaro.fr/langue-francaise/expressions-francaises/2017/08/22/37003-20170822_ARTFIG00004-mais-pourquoi-dites-vous-vos-souhais.php
7. <https://manera.az/index.php?newsid=9343>.

Elmi rəhbər: f.f.d., dos. C. X. Muradov